

RAHURIKKUMISED ELAVATE POOLT

95. Mis puutub eraldi surnute vahekorda elavatega, siis kõige üldisem on arvamine, et harilikud s.t. normaalsed surnud omal algatusel ei tee elavaile midagi – ei hääd ega halba (L, Kr), mõnikord vast siiski aitavad kah üht-teist: näe, on ju teinekord nii, et sa saad ühe või teise tööga ootamata ruttu valmis, – noh, eks siis need surnud olnud abis (Kr). Näib valitsevat põhimõte: jätad sina minu rahule, siis ka mina ei tee sulle midagi. Niipea aga kui tullakse tülitama või pahandama kuidagi surnuid, siis nad reageerivad samuti aktiivselt ka vastu ega anna enne rahu, kuni kõik tehtud taas hääks. (O. Schrader (Reallexikon 26 jj.) näitab üldse, kuis kogu surnute kultus pole tekkinud kaugelki elavate armastusest surnute vastu, vaid enam küll hirmust ja tarvidusest kaitsta end nende ette.

Elavaks jutuaineks surnute tülitamisest, eriti Idaliivis, on paar tüübilist motiivi, mis ise-loomustavad ühtlasi väga ilmekalt ka kohalikke olusid. – Liivi rannikul on harilikuks nähtuseks, et ulgumere suured tormid paiskavad rannale hukkund laevade osi, igasugu laadungit ja isegi terveid laevu, mis mattuvad ajaga ranniku tuiskliiva. Kõik randa uhtud asjad on liivlasele „merevili” = mjervil’a (lvÜ) s.t. merevara, mis liivlase õigusmõiste järele kuulub leidjale ja muutub eo ipso leidja eraomanduseks. Nagu asju niisama meri annab kaldale välja mõnikord ka tormis hukkund inimeste surnukehi, aga NB nende man olevad asjad ei kuulu mitte leidjale, vaid on surnu eraomandus, mille röövimine on kole kuritegu, mida surnu ei jäta kunagi karistamata. Läti ajalehes „Dzimtenes Vēstnesis” 1914. a. Nr. 235 kirjutetakse Liivi rannikult kui fakti, kuis 18. aastasaja lõpul või 19. alul meri uhtund randa mehe uute saabastega ja kuis keegi randlane lõigand laibal jala maha ning visand ahjule kuivama, kuni saand sikutada saapa ära. Selle teo tagajärgi rahvamälu kujuteleb meeledli traagiliselt, nagu illustreerib seda järgmine lugu (1910. aastal keegi vanamees vedand randa uhtud laibal saapad jalast ära ja peitnud need põõsasse, kuid keegi poisikene näind seda, ja “kreistohtri” nõudel otsitud saapad üles (Pr)).

SURNU SÖRMUS JA SAABAS (S. 59)

Kord Ire-küla kohal meri paisand rannale ühe hukkund laeva. Pärast lained visand kaldale ka meeskonna laibad ja muuseas kapteni naise, kel olnud kuldsõrmus sõrmes. Siis vana Taizõl (Ir), va Freimañ Pētõr leidnud selle laiba rannal ja tahtnud tõmmata sõrmuse sõrmest ära, kuid pole saand: sõrm olnud tursund. Siis ta haarand selle sõrme suhu ja sikutand hammastega sõrmuse ühes kõige lihaga ära, nii et ainult luu jäänd järele, ja võtnud selle sõrmuse endale.

Ta läind vähe maad randa mööda edasi ja leidnud jällegi ühe laiba, kel olnud saapad jalas. Ka saabas pole tulnud muidu maha, kui mees kiskund selle kõige jalaga koos ära ja viind koju.

Aga siis ta pole saand enam magada öiti: niipea kui ta jäänd magama, kohe laevamees olnud man nõudmas, andku ta jalg kõige saapaga tagasi, – kuhu ta võib minna ühe jalaga! See Pētõr pole kõneldud loost kellegile, mida ta teind. Aga kui see randa uhutud mees viidud kalmistule ja maetud maha, siis Pētõr viind ka tema jala saapaga salaja surnuaid ja matnud mehe manu. Alles siis ta saand rahu. – Kr 111 (vt. allpool Pr 49) (Vrdl. sel puhul surnu järeletulemist oma asjele ja ehteile Lätis, näit. LP VII 82–83 k 8–10. Samuti Eestis, näit. teade Helmest: kes surnu ehteid varastab, sellele läheb surnu sõrm järele – H II 24, 179 (19). Vt. ka Eisen, Kkjad 29 jne.).

Nagu randa uhutud laipu ei tohita riisuda, vaid peab maetama kristlikult maamulda, samuti ei tohita puudutada neid, kes on juba kord maetud ega tohita rikkuda nende unerahu. – Kogu rannikurahva pieteeditunnet surnute vastu on pööraselt haavand ja äritand hirmsale vihale teaduslikud kaevamised vanul matuspaikel. Juba Alho (LK 20) teab kõnelda juhtumisest, kuis mõni aeg tagasi keegi saksa antropoloog hakand kaevama välja surnute pääluid İra-küla vanal kalmistul ja pidand tänama õnne, et pääsnud veel eluga põgenema vihaoogu sattund liivlaste käest. Ida-Liivis mäletetakse täniseni väga põhjalikult samasugust surnuluude kaevamislugu 1868. a. paigu Ire kalmistul. Kaevamisest võtnud osa ka kohalikke mehi, ms. köster ja Ire saksa soost papp Bernewitz (olnud ametis İrel 1858–1877), kes saand selle eest raskeima karistuse – piinarikka surma, nagu kirjeldetakse alamal. Veel tänapäevani seda sündmust jutustetakse ärevuse ja haavatud enestundega (Vt. ka E. Kirj. 1923, lhk. 174), olgugi et ajaga see ajalooline motiiv on leidnud massifantaasias igasugu lisandusi mujalt ja esimeses joones randa uhutud laiba motiivist, nagu see selgub järgnevaist jutustusist (vrdl. ka hukatud laste lugusid § 99).

SURNULUUD KOLLITELEVAD (S. 59)

1) Kui tehtud seda Ire uut kirikut, mis on praegugi veel olemas, siis tulnud siia ka need luukaevajad ja sorind segi palju haudu. Nad olnud siis kõik ühed „kameraadid” – need papid ja köstrid kah puha ühes nõus kaevajatega. Ire kõrts olnud see luude kokkukandmise koht, nad tassind need surnutelud sinna kõrtsi sakstetoa laua alla, kus olnud luudekott.

Sääl nad siis ühel õhtul joond ja heitnud magama. Samal ööl magand sääl ahju man ka üks juut Josk ja see kuulnud öösel, kuis keegi kloppind kõrtsi välisuksele. Juudil olnud kole hirm, ja ta mõtelnud: mina küll ei lähe laskma teda sisse. Aga mõtelge, natuke kloppind sääl väljas, juba olnud sisemise ukse taga, kloppind natuke, ja juba uks paugahtand valla, – kummitus toas! Tulnud sisse suur jäme emand, käed laiali, läind hüpates sakstetuppa. Olnud selline müra kui... (Paar aastat hiljem sama jutustaja kirjeldas lugu täpsemalt: suur jäme emand läind kätega hõljutelles ja varbail hüpeldes läbi kõrtsitoa sakstetuppa, kust kuuldund röginat ja korinat; hommikul need isandad olnud vait kui sukad, kuna juut tänand õnne, et ta veel eland. – Sõrmuse kohta jutustaja lisas täienduseks, et see olnud hiljem Dembergi emal laulatussõrmuseks).

Hommikul keegi polnud kuulnud midagi. Vaat siis rahvas arvand, et nad kaevand hauast välja ka selle hukkund kapteniemand, keda meri uhtund randa (vt. Kr 111 eelpool). Sel olnud kuldsõrmus sõrmes, ja vana Taizõl, see olnud siis see vöörmünder, see pistnud surnu sõrme suhu ja vedand sõrmuse ära. – Pr 49.

2) Vana Lounits Vaid-külast, see olnud ka suur surnuluude kaevaja ja Ire-külast vana Taizõl. Nad kahekesi kaevand surnuaiast luid, pannud kasti ja viind kirikumõisasse – papp ju olnud kah nende nõus – viind üles pööningule nende kastega. Sääl need siis seisnud, kuni tulnud võõrad mehed, kes ostnud need ära, – jah, need luud müüdüd ära!

Selleks ajaks, kui õnnistet seda uut kirikut sisse, sõitnud kirikumõisasse kokku hulk pappe. Siis ühel ööl vaimud murdnud kõvasti tüdrukutetoa uksi, nii et tüdrukuil olnud kole hirm ja nad läind äratama neid pappe, tõusku need üles, mõni röövel või varas tungivat sisse.

Papp tõusnud üles ja läind vaatama. Kedagi pole olnud – ei inimest, ei murtud ust, ei midagi. Kui aga papp läind ära magama, kohe hakatud taas kolistelema ustel, nii et tüdrukud pole saand magada. Ja veel kõvemini murtud neid uksi. Teist korda tüdrukud läind papile järgi.

Siis see papp läind muude pappide järele, ta ju teadnud, mis õieti viga on, aga ta muile pappele pole öelnud, et surnuteluid on ülal kastes. Siis papid võtnud ja õnnistand neid tube, ja siis jäänd vaikseks, pole murtud enam uksi.

Samal ajal neid luid olnud kastide sees ka Ire kõrtsis, – see kõrtsmik, va Kleinberg, olnud kah nende nõus. Kõrtsis magand pingil ööd üks juut, va Josk. See ehmund kah öösel ära ja karjund „hui hui hui!” Olnud ilus kuuvalge öö. Sääl tulnud uksest sisse – olnud selgesti näha – üks suur mees ilma pääta, pääd pole olemas! (Vrdl. LP VII 84 k 16: Võnnu maakonnas kaevatud vanast kalmistust kaks pääluid välja ja viidud koju, kuid öösel vihased surnud käsknud unes viia kohe pääd tagasi, neile olevat päid endile tarvis) ja läind üle selle kõrtsi põrmandu teise tupp, sinna, kus olnud need luud, ega ole tulnud enam tagasi, vaid hakand peksma sääal neid kaste ...

Juudil olnud selline kole hirm, et ta haarand selga oma pauna ja kupatand jooksma palja pääga ilma kübarata. Ainult ühe saapa ta saand tõmmata jalga, teine jalg jäänd paljaks. Nii ta ailates uksest välja, – sääal vana Lounits vastu. Juut mõtelnud, et nüüd tuleb teine kurat, visand maha ka oma pauna ja putkand külla, jutustand, mis õnnetus tal olnud. Inimesed veel magand hommikul, kui ta kloppind sääal uste taga, lastagu teda sisse. Sääal ta siis kõnelnud, kuis tal olnud kõrtsis.

Hommikul inimesed läind talle kaasa vaatama sinna kõrtsi, kuhu ta paun ja kübar ja üks saabas jäänd. Paun olnud väljas maas, – klaasid, piibud, mis sees olnud, kõik asjad katki. Siis mindud vaatama sinna tupp, kus öösel pekstud. Muud pole leitud – kastid ainult olnud, kus olnud surnuluid sees. Nõnda siis tulnudki avalikuks kõik see nende kelmustükk.

Pärast papp jäänd haigeks. Ta sõitnud ratsa Gipka-külla jumalateenistust pidama. Hobune pilland ta maha. Papp murdnud ühe käe ja jala, jäänd haigeks, „magand” aasta läbi asemel ja surnud ära. – Kr 110.

Nagu surnute laibad ja üksikud hauad sama puutumatu pühadus on ka kogu surnuaid. Vanade kalmistute austamisest oli juttu juba eespool ühenduses ohvri- ja muude pühade paikega (vt. § 19), ka rikkuda, kuidagi viisi teotada ega eksploateerida ei tohita surnuaidu milgi tingimusel, nagu selgub järgmisist lugudest (S. 55), isegi vallatella, lärmitseda ega joobnud pääga taaruda ei lubata surnuaial (L, Kr), vaid säääl peab olema vaikselt, aupaklikult ja puhaste mõtetega (Pr) (Suhtumist surnuaia vastu väljendab ms. ka mõistatus: suur-suur küla, ei kuule koera haukumas ega kukke kiremas? – see on „kalmudetara” (LF III V 104)).

MAJAD VANA KALMISTU KOHAL (S. 55)

1) Kostrõg-külas olnud vanasti surnuaid. Tuul puhund liiva ära, ja peenikesi surnuluid olnud näha. Hiljem „isand” s.t. mõisahärra andnud selle va surnuaia koha Kükš-talu pere-mehele, kes teind selle põlluks. Siis üks vanamees, va Pumpõr, võtnud, teind sinna endale toa, lauda ja kuuri ning läind ühel öösel magama oma kuuri. Unes tulnud üks mees, ajand ta üles, mingi ära, mis ta siin magab. Ta ümisend, vedand teki üle pää ja heitnud jällegi magama. Teist korda see mees tulnud, ütelnud: „Mis sa magad, kas sa ei lähe ära!” – Tema tõusnud üles, vaadand, tõmmand teki pää pääle ja laskund uuesti magama. Nüüd mees tulnud kolmandat korda ja ütelnud: „Kas sa ei tõuse üles ega lähe ära! Kui sa ei lähe ära, siis ma sulle näitan!” Nüüd vanamees tõusnud üles, sügand pääd ja öelnud: „Noh, kui peab minema, kui pole luba, siis ma lähen ka.” – Kr Ket 85 (30).

2) Ka Liivimaal üks talu olnud igivana kalmistu kohal, ja säääl kummiteldud öiti alatasa, kolistet, klopitud ja kõneldud. – Pr [95:].

96. Surnud on üldse nii valjud oma puutumatuses, et nad ei luba elavaile isegi süütut nalja ega julgusega suurustelu oma kulul. – Ka Liivi rannikul jutustetakse laialt tuttavat lugu julgest neiust, kes läheb öösel tooma midagi surnuaialt ja kohtab säääl inimkuju, keda peab viguripärast hirmutajaks, kuid see osutub surnuks.

SURNU PALAK (S. 60)

1) Ire papil olnud kord kolm tüdrukut, üks neist suurustelnud, et ta on nõnda julge, et võib minna öösel surnuaida, võtta midagi risti mant ja tuua kirikumõisasse näha. Ta läindki ja võtnud ühelt ristilt säärepaela. Koduteel ta näind kiriku man suurt valget meest ja arvand, et teda on tulnud ehmatama. Ta pole kartnud midagi, läind manu, kiskund palaka selle valge mehe ümbert ära ja viind kirikumõisasse. Aga see palak olnud nii jäle ja must, halva lõhnaga...

Ta tulnud tuppa ja näidand tüdrukuile, et ta on toond säärepaela ja palaka. Tüdrukud seletand, et nad pole olnud ehmatamas teda keegi. Tema aga vaielnud vastu, et on olnud, ja nii nad siis kiselnud omavahel toas.

Sääl keegi kloppind akna taga: „Anna tagasi mu palak! anna tagasi mu säärepael!” Muud tüdrukud öelnud, viigu tooja palak ja säärepael tagasi. Tüdruk läind, visand need välja maha ja öelnud; „Säh oma palak ja säärepael!” Kuid see pole võtnud sugugi vastu, vaid visand tüdrukule silmi tagasi. Tüdruk ise aga pole näind mitte üht inimestki. Siis ta läind tuppa koledas hirmus ja värisend niikui...

Taas klopitud akna taga, andku tagasi palak ja säärepael. Nõnda klopitud kolm korda. Tüdruk viind asjad välja, visand maha, kuid need visatud tagasi ja klopitud taas, – vaat, see surnu tahab ju, et viidaks asjad tagasi sinnasamma, kust on võetud.

Siis tüdrukud läind ütlema papile. Papp tulnud, õnnistand tüdrukut ja saatnud viima palaka tagasi sinna kiriku manu, kust tüdruk selle võtnud. Tüdruk läind ja viind ihuüks, muud pole tohtind minna siis kaasa. Nõnda siis ta läind, läind ja kadundki ära, pole tulnud enam iialgi tagasi. Küll mindud vaatama hommikul kiriku manu, surnuaida, – kuskil pole olnud, neitsi kadund ära niikui vette. – Kr 119.

2) Sedasama lugu kirjeldetakse veidi teisendetul, et kolm tüdrukut kõik olnud öösel surnu-aial, kaks kartnud, üks aga olnud julge, näind Ire kiriku man kuju valge palakaga ja haarand palaka koju kaasa. Pärast aga koputet aknale ja nõutud palakat tagasi. Siis alles vaadatud – tjah, olnudki kollane ja hirmsa haisuga surnupalak, kuna tüdruk arvand, et keegi tahtnud ainult hirmutada neid selles palakas. – Kr [10.] (Vrdl. ka Pr 52 = S. 41, vt. § 84. – Vastavaid lugusid Lätis: LP VII 81–82 k 6 a, b; vrdl. ibid. 82–83 k 8–10 jt.; I 77, 179 (177); V 71, Nr. 29; VI 37 (7); JKr V 151 (25). – Eestis vt. FFC 25, S. 16).

Lõpuks sellised surnute tülitamise lood võtavad kergesti ka muinasjutu või anektoodi ilme. –

LUUKERE KIRIKU EES (S. 61)

Ire-külas kirik ja kõrts olnud kõrvu nagu harilikult ikka. Ühel õhtul kõrtsmik joond kahekesi ühe teise mehega ja töötand sellele palju raha, kui mees on nii julge ja läheb, toob kiriku eest need inimluud siia puhveti pääle, – kiriku ette olnuvat riputet nimelt üles terve inimluukere, kurat riputanuvat, kõik näind seda öösel kui päeval. Kuid see mees pole läind, küll nad kaubelnud tükk aega.

Kõrtsmikul olnud ka teenijatüdruk. See kuulnud nende kauplemist ja arutand endamisi, et ta läheb, toob selle luukere nende ette lauale, – siis ta saab töötet summa. – Ja tüdruk läind ning toondki luukere sinna. – Kus kõrtsmik ehmund ära! tal olnud nii kole hirm, et surnuluud on sääl laual, ja töötand teine nii palju raha, viidagu aga luud tagasi. Mees pole

viind tagasi kah mitte. Siis kõrtsmik pakkund jällegi tüdrukule seda raha, ja tüdruk mõtelnud, muidugi ta viib tagasi need luud, siis ta saab palju raha.

Tüdruk viind luud kiriku ette. Aga luud pole lasknud teda enam valla, luud püsind tüdrukul seljas, kõneldud ja üteldud nii, mingi see neitsi altari ette, sääl on kelder all, ja sääl keldris istub üks must naine laua man, väikene küünal ees, – palugu tüdruk seda naist, et see laseks luukere valla. Neid läind. Sääl olnud niipalju puusärke. Neid palund naist, kuid see pole rääkind sõnagi, raputand vaid pääd. Neid tulnud taas välja kiriku ette. Kirik olnud pime. Sääl luud olnud taas tal kaelas ja kõneldud, mingi tüdruk palugu veel kord, et see laseks teda valla. Neid läind. Vananaine raputand jällegi pääd ega ole öelnud sõnagi. Neid tulnud kiriku ette, ja luud olnud taas kaelas, öelnud, mingi ta veel kolmandat korda paluma. Tüdruk mõtelnud, et ta hukkub nüüd niikuinii, – mis muud kui läind. Siis ta palund nii väga seda musta naist – oma 38 aastat see naine olnud ja tüdruk olnud 18 aastat vana. Siis neid palund, lasku naine valla need luud ja teda kah, sest ta ei pääsvat neist luist lahti. Esiteks naine pole öelnud sõnagi. Neid aga palund jällegi, ja siis naine öelnud, et ta laseb lahti. Kohe tuli kustund ära, ja neid pole teadnud, kuis saada säält välja. Siis ta ronind mööda puusärke ikka ühest üle ja teisest ning otsind ust, kuni leidnud selle ja pääsnud välja. Niipea kui ta jõudnud kiriku esisesse, kus olnud luud, kohe need d'vökst – kukkund maha.

Tüdruk tulnud tagasi kõrtsi. Kõrtsmik kartnud juba, et teda polegi enam elus, sest tüdruk pole tulnud ega tulnud kaua aega. Siis neid saand palju raha, kuid „magand” voodis maas haige kah oma seitse nädalat. Pärast tal olnud pulm, – tal olnud vaene peigmees, ja sellepärast ta õieti läindki nende luude järele, et saada natukesegi raha. – Sr 88 (Et saada selgemini aru liivi jutustuses tumedaks jäänd kummalise luukere ideoloogiast, esitagem LP kokkuvõtte vastavast läti motiivist. – Hukkamõistetud ja äravannutud hinged kui ka viimsena kalmistule maetud surnud (kuni maetakse taas uus) peavad seisma surnuaia väraval vahiks, et keegi surnuaial ei murraks lillekestki, ei võtaks lindikestki, ei rikuks ristikestki ega tülitaks kuidagi teistviisi surnuid. Teeb keegi seda siiski, siis väravavaht jookseb järele ja maksab kätte. Sageli suurustelejad noored viivad sellise väravavahi oma sekka külaliseks või kõrtsi. Tagasijõudmisel surnu laseb kandjat torgata endasse noaga ja muutub siis ise tuhahunnikuks. Teinekord kandja peab paluma üht naisterahvast vabastada surnu valvuri ametist. Sageli sellisele surnule kasvab habe, – aetakse see ära, siis ta saab rahu. Mõnikord selline surnute valvur seisab jõe koldal ja sõidutab hingi surnute asupaika üle jõe. Surnute asukoha ees on kas jõgi või meri, järv, vesi, soo, põhjatu kuristik, allik, pime org (LP VII 80, millele järgneb hulk jutustusi lhk. 80–92, Nr. 1–24, neist eraldi vt. liivi vastet Dondangeni lätis lhk. 86 k 20)).

ÜLIÕPILASTE NALI (S. 62)

Kõrtsi ligidal olnud surnuaid luukambriga. Kaks „studenti” peatund teekäigul kõrtsis. Kõrtsmikul olnud julge poisikene, kes käind pimedaski luukambris. Kõrtsis tulnud jutt surnuist,

ja üliõpilased töötand rubla julgele mehele, kes toob luukambrist surnupää. Kõrtsmik vastand, ta väike poeg toob rubla eest päid palju vaja. – Üks üliõpilane läind salaja luukambrisse ette, et hirmutada seda poisikest. Poiss võtnud ühe pää, üliõpilane hoiatand: „Ära vii, see minu isa pää !” Poiss visand pää nurka: „Kui see on sinu isa pää, las ta siis olgu.” Poiss otsind uue pää. Uksel hääl hoiatand taas: „Ära vii: see minu ema pää.” Poiss visand jällegi nurka ja vastand samuti, olgu siis pääle. Kolmas pää. – „Ära vii: see mu velje pää!” Neljas – õe pää. Poisil saand süda täis: „Kõik, kurat, siin sinu pääd, – mis kurat sa siis ise oled, kui kõik need keldri luud kuuluvad sulle?” Nüüd aga hakand üliõpilasel endal hirm: see poisikujuline sääl ongi kurat ise! Ja üliõpilane putkand joostes kõrtsi. Pärast poisikene tulnud järgi ja saand rubla. – Kr [239] (Eestis taas jutustetakse, kuis julge mees viskab pääluu hüüdja hääle poole ja lööb nõnda surnuks oma sõbra, kes tulnud teda kalmistule hirmutama (FFC 25, S. 14)).